

УДК 7.071.1+82-94](477)“1910/1930”

ПОДРОБИЦІ З ІСТОРІЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРНО-ХУДОЖНЬОГО ЖИТТЯ ХАРКОВА 1910–1930-х РОКІВ В АВТОБІОГРАФІЧНИХ СПОГАДАХ АНАТОЛІЯ БОНДАРОВИЧА

Оксана Сторчай

Статтю присвячено архівному матеріалу – автобіографічним спогадам художника А. Бондаровича щодо мистецької освіти й культурно-мистецького життя Харкова 1910–1930-х років.

Ключові слова: Анатолій Бондарович, автобіографічні спогади, мистецька освіта, М. Раєвська-Іванова, культурно-художнє життя, Харків 1910–1930-х років.

The article is dedicated to the archival material, consisting of the autobiographical memoirs of the artist Anatoliy Bondarovich with the evidences on artistic education, artistic and cultural life in Kharkiv in the 1910s – 1930s.

Keywords: Anatoliy Bondarovich, autobiographical memoirs, artistic education, M. Rayevska-Ivanova, cultural and artistic life, Kharkiv in the 1910s – 1930s.

Автобіографічні рукописні спогади талановитого графіка, ілюстратора, живописця, викладача Анатолія Мартиновича Бондаровича (1892–1975) містять, окрім відомостей щодо здобуття ним художньої освіти, важливий для науковців матеріал стосовно мистецького життя Харкова 1910–1930-х років. Загалом тему вітчизняного мистецтва 1910–1930-х років вивчали такі відомі науковці, як Н. Асєєва, В. Афанасьєв, Л. Амеліна, Дж. Боулт, Н. Войсунська, О. Голубець, Д. Горбачов, О. Ільницький, О. Кашуба-Вольвач, Л. Ковальська, О. Ковальчук, О. Лагутенко, Б. Лобановський, Т. Лупій, В. Маркаде, Ж.-К. Маркаде, У. Мельникова, М. Мудрак, А. Наков, В. Петрашик, А. Півненко, Т. Павлова, С. Папета, Н. Присталенко, М. Протас, А. Пучков, О. Ріпко, О. Роготченко, Г. Романенко, В. Рубан-Кравченко, Т. Руденко, Л. Савицька, Г. Скляренко, Л. Соколюк, В. Сусак, Л. Толстова, О. Федорук, І. Ходак, В. Чечик, В. Шейко, М. Шкандрій та ін.

Як відомо, 1910–1930-ті роки поділяють на два періоди в історії вітчизняного мистецтва. Перший – мистецтво 1890–1910-х років – ґрунтовно охарактеризовано в монографії Л. Савицької «На пути обновле-

ния. Искусство Украины в 1890–1910-е годы» [14]. Другий період 1920-х – початку 1930-х років є одним з найяскравіших і найцікавіших у мистецтві радянської України, на його характеристиці варто зупинитися детальніше, тому що в спогадах А. Бондаровича йому приділено чимало уваги (в 1910-х рр. він навчався фаху). Саме ці роки стали часом потужного й широкого розвитку українського мистецтва, часом національної самоідентифікації як на політичному, так і на культурному рівнях. Це роки творчих пошуків у різних напрямках і течіях українських мистців, що проявилися в стильових новаціях, впливу й талановитого творчого засвоєння надбань європейського мистецтва і загалом світової культури (щоправда, ця тенденція була характерна для 1910-х рр. і продовжена в 1920-х – на початку 1930-х рр.). Цей період визначено науковцями як «українське національне відродження», він характеризується вагомими, цінними здобутками й напрацюваннями в усіх галузях мистецтва: створення самобутніх регіональних шкіл живопису, графіки, скульптури, мистецьких осередків та фахових навчальних закладів, розвиток наукової вітчизняної реставрації творів

APXIB

образотворчого мистецтва, у літературі та культурно-художньому житті, його активізація (а саме – музейницька й виставкова діяльність, новий етап розвитку художньої критики, бібліотек, наукових закладів, конкурсів, популяризації мистецтва тощо). Основу тогочасного культурно-мистецького оновлення склали творчо переосмислені вітчизняними художниками, письменниками, мистецтвознавцями національні традиції та талановито асимільовані найкращі здобутки світової культурної спадщини попередніх епох. Показовим для того часу є одночасне співіснування як реалістичних, так і різноманітних модерністичних напрямів і течій, які, увиразнюючись на місцевому ґрунті, набували яскраво виражених національних ознак. Майстри радянської України, маючи творчі зв'язки з російським мистецтвом, відчували себе частиною європейського художнього процесу, до якого залучалися завдяки творчим відрядженням, хоча й поодиноким, участі в міжнародних виставках (зокрема Венеційських бієнале; результатом була позитивна оцінка їхньої творчості в зарубіжній пресі: *la Nerve, Gazzetta di Venezia, Il Giornale d'Italia, Il Popolo di Roma, La Tribuna di Roma, Il Giornale Genova* (у тому числі відомі статті С. Корбіо)), та різноманітних міжнародних конкурсів, здобуттю й обміну досвідом, ознайомленню, звісно вибірково, із творчістю тогочасних мистців, сучасними напрямками й течіями західноєвропейського мистецтва за допомогою статей у тогочасних журналах і газетах («Нова генерація», «Червоний шлях», «Критика», «Всесвіт», «Універсальний журнал», «Глобус», «Знання і побут», «Літературний ярмарок», «Гарт», «Нове мистецтво», «Авангард», «Шквал», «Червона преса», «Жизнь искусства»). (Не варто забувати, що тогочасні мистці працювали в дуже тяжких умовах – напівголодні, у холоді взимку, маючи всілякі побутові проблеми).

На цей час уже була створена ціла мережа закладів вітчизняної вищої мистецької освіти, де в системах викладання застосовувалися як традиційні – академічні, так і сучасні принципи й методи навчання, це, як правило, залежало від особистості самого педагога, його розуміння мистецтва та впо-

добань. Творчо-педагогічною практикою займалося чимало іменитих художників, які утворювали цілі мистецькі школи, зокрема, яскравим національним явищем стала школа монументального живопису М. Бойчука.

На початку 1930-х років було сформовано самобутнє мистецтво, яке представляли твори майстрів як старої формації, так і молодій генерації, вихованців українських художніх закладів. Цей період характеризується утворенням різноманітних мистецьких угруповань АХЧУ, АРМУ, ОСМУ, «Ізо Гарт», «Жовтень», ОММУ, Товариство художників імені Кириака Костанді та інші з різними програмними засадами й теоретичними розробками, що реалізовано у творчості цілої плеяди талановитих майстрів, деякі з яких стали відомими поза межами України. Загалом поява цих творчих об'єднань у всіх галузях мистецтва й літератури є одним з найхарактерніших і найцікавіших мистецьких явищ, зокрема періоду 1920-х – початку 1930-х років, своєрідною візитівкою вітчизняної культури цих років [9; 13]. Варто також згадати виставкову діяльність, яка свідчила про певний культурно-мистецький рівень, слугувала вихованню естетичних смаків публіки, розумінню мистецтва, розвитку художньої критики, а головне, сприяла бажанню в юнацтва навчатися живопису, рисунка й скульптури, стати професійними художниками, а для цього були всі можливості – змога навчатися у вітчизняних фахових закладах.

У цей період майстри перебували, образно кажучи, у творчому «кипінні» – у пошуках нових художніх засобів, стилю, манери виконання для втілення притаманних тому часу ідей, почуттів, світовідчуття тощо у своїх творах. Влучну характеристику надає Я. Цимбал: «Українські 1920-ті інакше, як культурним вибухом, не назвеш. Це був неймовірний сплеск: у літературу та мистецтво прийшло одночасно стільки геніїв і талантів, які за це коротке десятиліття зробили стільки, скільки досі не подужали вся українська література й усе українське мистецтво. У нас було “все своє” – від високих до низьких жанрів: інтелектуальний роман і детективи, опера і оперетка, симфонії і мюзикли, експериментальна проза і любовні романи,

верлібр і віршована реклама, спроби переходу на латинку, новітня типографіка, кіно, репортажі, фантастика, функціональний дизайн, футуристи і бойчукісти, триумф Єрмілова в Кельні, “Людина з кіноапаратом”, фотографіи, “межигірський баугауз» [15].

Перебуваючи у вирі культурно-мистецьких подій Харкова 1910–1930-х років, А. Бондарович знав і працював з багатьма видатними майстрами – зірковою плеядою в різних галузях мистецтва, зокрема з такими художниками, як Л. Блох, В. Єрмілов, Б. Косарев, О. Довженко, М. Шаронов, Г. Цапок, М. Міщенко, С. Боровой, В. Бобрицький, Е. Штейнберг, Мане Кац, поетом Г. Шенгелі, письменниками Ю. Смоличем, В. Блакитним, балериною О. Вульф, композитором М. Дремцовим, режисерами П. Ільїним, Б. Глаголіним, М. Акімовим, артистом Д. Орловим та багатьма іншими.

На сьогодні нам невідомо, чи є розлогіші автобіографічні спогади А. Бондаровича, але й ті, що представлені до публікації (датовані 24 березня 1953 р.), інформують про художнє життя Харкова зазначених періодів та особливості розвитку тогочасного українського мистецтва – харківської художньої школи, фахових навчальних закладів. У спогадах цікаво відтворено також консолідацію мистецьких сил міста, зокрема в діяльності художніх об'єднань, театральне життя. Стосовно останнього прикладом можуть слугувати слова Б. Косарева: «...Харьков 1920-х годов – это бьющая через край театральная жизнь. Открывались новые театры. Спектакли сопровождалась бескомпромиссными дискуссиями. О премьерах писали не меньше, чем о пуске Харьковского тракторного. Строить завод приходили демобилизованные красноармейцы, крестьяне из глухих деревень – наш потенциальный зритель. Надо было и рассказать правду о действительности, и увлечь ярким зрелищем. Но вначале надо было добиться, чтобы зритель к нам пошел...» [4]. А. Бондарович працював також театральним художником, про що йдеться в його мемуарах.

У спогадах А. Бондаровича знаходимо важливі свідчення про його навчання в школі М. Раєвської-Іванової, студії «Художній цех», членство в мистецькому об'єднанні

«Ізо Гарт», роботу в Першому радянському драматичному театрі, редакціях тодішніх журналів та інші важливі автобіографічні дані. Наголосимо, що дотепер немає монографічної статті про творчий шлях мистця. На сьогодні є статті О. Ламонові [6; 7], Н. Шохіна [16], О. Ільченко [5], Ол. Подчекаєва [11], у довідниковій літературі, зокрема в ЕСУ [1], тому корисними стануть розділи з архівної енциклопедичної статті В. Ткаченко: «плакати», «участь у виставках» і «бібліографія та репродукції», що винесені до приміток ¹ [3]. Окрім того, є такі архівні матеріали, як особова справа члена Спілки художників України [2], «матеріали про творчість художника А. Бондаровича» [8].

Особова справа художника містить характеристику мистця як ілюстратора, яку свого часу подав відомий письменник Ю. Смолич: «Художника Бондаровича Анатолія Мартиновича знаю від початку двадцятих років, коли він після армійської роботи почав співробітничати у найперших українських радянських ілюстрованих журналах – “Всесвіт”, “Червоному перці”, “Червоних квітах”, “Октябрьских всходах”, “Жовтень” та ін. Коли в двадцять сьомому році організувався журнал “УЖ” (“Універсальний журнал”) – товстий місячний, багато ілюстрований, типу “Мегезин”, і я був призначений його редактором, я запросив Бондаровича А. М. на керівника-консультанта художньої частини журналу (посади художнього редактора тоді не було) – і він став основним художником-ілюстратором та оформлювачем журналу. Через його консультацію проходила вся ілюстративна частина місячника, і Анатолій Мартинович виховав багато молодих художників для спеціфічної роботи в поліграфії (поліграфічного ВУЗу тоді не було). В “УЖі” тов. Бондарович працював до його ліквідації в 1929 році. 24. VII. 72 р. Юрій Смолич» [2, арк. 49].

Мистецька спадщина А. Бондаровича досить велика й цікава. Вона потребує ретельного вивчення. Тому маємо надію, що автобіографічні спогади стануть певною мірою підґрунтям, сходинкою для подальшого вивчення творчого життєпису художника. Спогади подано зі збереженням авторської стилістики й орфографії з незначними редакторськими правками.

АРХІВ

Примітка

¹ Витяги з архівної енциклопедичної статті В. Ткаченко: «ПЛАКАТИ: 1. Нібелунги (кіноплакат). Літ. багатокол. (72×108). (М.) Мосполиграф (1923); 2. Непевний багаж (кіноплакат). Літ. багатокол. (72×107). М. ВУФКУ (1926); 3. Робін Гуд (кіноплакат). Літ. багатокол. (140×107). М. ВУФКУ (1927); 4. Одноосібники, неможливі, середняки. За прикладом колгоспів здавайте лишки хліба державі, своєчасно виконуйте умову контракти. Літ. багатокол. (74×52). Х. Книгоспілка (1930); 5. Селянко. Пролетарська держава закликає тебе до активної участі в хлібозаготівлі. Літ. багатокол. (74×54). Х. Книгоспілка (1930). УЧАСТЬ У ВИСТАВКАХ: 1927. Виставка "Графическое искусство в СССР". Москва: 1. Обложка книги "Веселая история" А. Копыленка. – 1936. Отчетная выставка произведений художников Узбекистана. Ташкент: 2. Старый Ташкент. Олія (60×80). – 1949. Ювілейна пушкінська виставка. Київ: 2. О. С. Пушкін під Києвом.

Гуаш (60×75). 1949. – 1951. Виставка изобразительного искусства Украинской ССР. Москва: 3. Вечер на Днепре. Олія (9×13). 1947; 4. Заднепровские дали. Олія (9×13). 1947. – 1952. XI виставка образотворческого искусства Украинской РСР. Київ: 5. Весняний пейзаж. Олія (8,5×12,5). 1952; 6. Ірпінський краєвид. Олія (8,5×12,5). 1952. – 1954. III обласна художня виставка, присвячена 300-річчю Возз'єднання України з Росією. Київ: 7. Біля Дніпра. Олія (9×13). 1952; 8. Зимовий пейзаж. Олія (9×13). 1952; 9. Кінець зими. Олія (9×13). 1953; 10. Осінь в лісі. Олія (9×13). 1953; 11. Осінь на дачі. Олія (61×50). 1954; 12. Осінній мотив. Олія (9×13). 1952; 13. Поїзд біля моста. Олія (9×13). 1953. БІБЛІОГРАФІЯ ТА РЕПРОДУКЦІЇ: "Художественно-техническое оформление книги". К. 1946, ст. 11; "Літературна газета". К. 1948, 7. X, № 41, ст. 4; газ. "Закарпатська правда". Ужгород. 1949, 31. V, № 105, ст. 3 (з репрод.); газ. "Вільна Україна". Львів. 1949, 4. VI, № 108, ст. 1; газ. "Радянська культура". К. 1955, 9. II, № 12, ст. 4, 8, 1 (sic), № 3, ст. 2» [3].

Джерела та література

1. Бондарович Анатолій Мартинович [Електронний ресурс] // Енциклопедія сучасної України. – Режим доступу : esu.com.ua/search_articles.php?id=36981.
2. Бондарович Анатолій Мартынович: Личное дело. 29 июня 1945 г. – 19 января 1975 г. – Центральный державный архив-музей литературы и искусства Украины (далі – ЦДАМЛМ України), ф. 581, оп. 2, спр. 350, 108 арк.
3. Бондарович Анатолій Мартинович (папка) / підготовчі матеріали до неопублікованого словника «Художники Радянської України» (автори: Б. Бутник-Сіверський, З. Лашкул, В. Ткаченко, технічний секретар Т. Радзівська. Кінець 1940-х – 1950-ті рр.). – Архів відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.
4. *Войскунская Н.* Расстрелянное возрождение [Электронный ресурс] / Натэлла Войскунская // Третьяковская галерея. – 2013. – № 4 (41). – Режим доступа : www.tg-m.ru/articles/4.../rasstrelyan_poe-vozhrozhdenie.
5. *Ільченко О.* Мініатюри Бондаровича / Олександр Ільченко // Літературна Україна. – 1969. – 4 лип. – № 53 (2647). – С. 2.
6. *Ламонова О.* Анатолій Бондарович – ілюстратор дитячої літератури / Оксана Ламонова // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Харків, 2011. – № 10. – С. 74–81.
7. *Ламонова О.* Анатолій Бондарович – ілюстратор дитячої літератури (за матеріалами архіву відділу образотворчого мистецтва ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України) / Оксана Ламонова // Студії мистецтвознавчі. – Київ, 2015. – Чис. 4. – С. 94–99.
8. Матеріали про творчість Бондаровича А. М.: автобіографія та статті про художника. Рукопис, вирізки з журналів «Наука і культура», «Наша культура». 1967 р. – ЦДАМЛМ України, ф. 197, оп. 3, спр. 197, 13 арк.
9. *Мельникова У. П.* Мистецькі об'єднання в Україні 1920-х – початку 1930-х років (теоретичні засади та творча практика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства / Уляна Петрівна Мельникова. – Харків, 2007. – 24 с.
10. *Пивненко А. С.* Художественная жизнь города Харькова второй половины XIX – начала XX века (до 1917) : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. искусствоведения [Электронный ресурс] / Алла Степановна Пивненко. – Москва, 1990. – Режим доступа : cheloveknauka.com/hudozhestvennaya-zhizn-goroda-harkova-vtoroy-povoliny-xix-nachala-xx-veka-do-1917-g.
11. *Подчекаев Ол.* На привалі / Ол. Подчекаев // Культура і життя. – 1972. – 14 верес. – С. 3.
12. *Роготченко О.* Соціалістичний реалізм і тоталітаризм [Електронний ресурс] / Олексій Роготченко ; Ін-т проблем сучасного мистецтва, Національна академія мистецтв України. – Київ : Фенікс, 2007. – 608 с. : іл. – Режим доступу : elib.nplu.org/object.html?id=1978.
13. *Романенко Г., Шейко В.* Еволюція художніх і літературних об'єднань України: історико-культурологічний вимір : монографія / Ганна Романенко, Василь Шейко. – Київ : Інститут культурології Академії мистецтв України, 2008. – 208 с.

ОКСАНА СТОРЧАЙ. ПОДРОБИЦІ З ІСТОРІЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ...

14. Савицкая Л. На пути обновления. Искусство Украины в 1890–1910-е годы : монография. – 2-е изд., испр. и доп. / Лариса Леонидовна Савицкая. – Харьков : Эсклюзив, 2006. – 351 с.
15. Цимбал Я. Карати не можна помилювати / Ярина Цимбал // Український тиждень. – 2018. – 12 квіт. – № 14 (542) 6. – С. 39.
16. Шохин Н. Художник Анатолий Бондарович. К 125-летию со дня рождения [Электронный ресурс] / Н. Шохин. – Режим доступа : <https://mytashkent.uz/.../hudozhnik-anatolij-bondarovich-k-125-letiyu-so-dnya-rozhd>.

References

1. Bondarovykh Anatoliy Martynovych. *Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny* [The Encyclopedia of Modern Ukraine] (electronic resource) (access mode: esu.com.ua/search_articles.php?id=36981).
2. Bondarovykh Anatoliy Martynovych: Lichnoye delo. 29 iyunia 1945 g. – 19 yanvaria 1975 g. *The Central State Archives-Museum of Literature and Arts of Ukraine* (hereinafter – CSAMLAU of Ukraine), fund 581 (Artists Union of Ukraine), inventory 2, dossier 350, 108 sheets.
3. Bondarovykh Anatoliy Martynovych (folder) (preliminary materials for the unpublished dictionary «Artists of Soviet Ukraine» (authors – B. Butnyk-Siverskyi, Z. Lashkul, V. Tkachenko, technical secretary – T. Radziyevska. The late 1940s – 1950s). – *The Archives of Fine Arts and Decorative and Applied Arts Department at the M. Rylskiy IASFE of the NAN of Ukraine* (sheet numbering is absent. Recollections are presented with retaining auctorial stylistics and spelling and insignificant editing).
4. Voyskunskaia N. (2013) Rasstreliannoye vozrozhdeniye. *Tretyakovskaya galereya* (The Tretyakov Gallery) (electronic resource), No. 4 (41), (access mode: www.tg-m.ru/articles/4.../rasstreliyan-noe-vozrozhdenie).
5. Ilchenko O. (1969) Miniatiury Bondarovycha [Miniatures of Bondarovykh]. *Literaturna Ukrayina* [Literary Ukraine], Nov 4, No. 53 (2647), p. 2.
6. Lamonova O. (2011) Anatoliy Bondarovykh – iliustrator dytiachoyi literatury [Anatoliy Bondarovykh as an Infantile Literature Illustrator]. *Visnyk Kharkivskoyi derzhavnoyi akademiyi dyzaynu i mystetstv* [Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts]. Kharkiv, No. 10, pp. 74–81.
7. Lamonova O. (2015) Anatoliy Bondarovykh – iliustrator dytiachoyi literatury (za materialamy arkhivu viddilu obrazotvorchoho mystetstva IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrayiny) [Anatoliy Bondarovykh as an Infantile Literature Illustrator (After the Materials of the Fine Arts Department Archives of the M. Rylskiy IASFE of the NAN of Ukraine)]. *Studiyi mystetstvoznavchi* [Researches of the Fine Arts]. Kyiv, No. 4, pp. 94–99.
8. Materialy pro tvorchist Bondarovycha A. M.: avtobiohrafiiya ta statti pro khudozhnyka. Rukopys, vyrizky z zhurnaliv «Nauka i kultura», «Nasha kultura». 1967 r. [Materials on the Bondarovykh Works: An Autobiography and Articles on the Artist. A manuscript and press cuttings from the journals «Science and Culture», «Our Culture». 1967] (no date). CSAMLAU of Ukraine, fund 197 (fund of Ilchenko Oleksandr Yelyseyovych. 1909–1994. A Ukrainian Writer), inventory 3, dossier 197, 13 sheets.
9. Melnykova U. (2007) *Mystetski obyednannia v Ukrayini 1920kh – pochatku 1930kh rokiv (teoretychni zasady ta tvorcha praktyka)* [Artistic Associations in 1920s-to-Early-1930s Ukraine: Theoretic Principles and Creative Practice] (author's abstract of a thesis for obtaining the scientific degree Ph.D. in Art Criticism). Kharkiv, 24 pp.
10. Pivnenko A. (1990) *Khudozhestvennaya zhyzn goroda Kharkova vtoroy poloviny XIX – nachala XX veka (do 1917)* [Kharkiv Artistic Life in the Second Part of the XIXth to Early XXth Centuries (Up to 1917)] (author's abstract of a thesis for obtaining the scientific degree Ph. D. In Art Criticism) (electronic resource). Moscow (access mode: cheloveknauka.com/hudozhestvennaya-zhizn-goroda-harkova-vtoroy-poloviny-xix-nachala-xx-veka-do-1917-g).
11. Podchekayev OI. (1972) Na pryvali [On Halt]. *Kultura i zhyttia* [Culture and Life]. Sept. 14, p. 3.
12. Rohotchenko O. (2007) *Sotsialistychnyi realizm i totalitaryzm* [Socialistic Realism and Totalitarianism] (electronic resource). Institute of Modern Art Issues, National Academy of Arts of Ukraine. Kyiv: Feniks, 608 pp., ill. (access mode: elib.nplu.org/object.html?id=1978).
13. Romanenko H., Sheyko V. (2008) *Evoliutsiya khudozhnikh i literaturnykh obyednan Ukrayiny: istoriko-kulturolohichni vymir: monohrafiya* [Evolution of Artistic and Literary Associations of Ukraine: A Historical and Cultural Dimension: A Monograph]. Kyiv: Instytut kulturolohiyi Akademiyi mystetstv Ukrayiny, 208 pp.
14. Savitskaya L. (2006) *Na puti obnoveniia. Iskusstvo Ukrainy v 1890–1910ye gody: monografiya* [Undertaking a Renewal. The Ukrainian Art in the 1890s–1910s: A Monograph]. Kharkiv: Eskliuziv, 351 pp.
15. Tsymbal Ya. (2018) Karaty ne mozhna pomyluvaty [Punish Can Not Pardon]. *Ukrayinskyi tyzhden* [The Ukrainian Weekly]. Apr. 12, No. 14 (542), p. 39.
16. Shohin N. (no date) *Khudozhnik Anatoliy Bondarovich. K 125-letiyu so dnia rozhdeniia* [The Artist Anatoliy Bondarovich. On the Occasion of His 125th Birthday Anniversary] (electronic resource) (access mode: <https://mytashkent.uz/.../hudozhnik-anatolij-bondarovich-k-125-letiyu-so-dnya-ozhd>).

SUMMARY

Autobiographical written memoirs of a talented graphic artist, illustrator, painter and professor Anatoliy Bondarovych (1892–1975) contain important and significant details of his studies at M. Raevska-Ivanova school, *Hudozhniy Tsekh (Artistic Workshop)* studio, his membership at the art group *Izo Hart*, work at the First Soviet Drama Theatre and the editorial offices of the then magazines and the other interesting autobiographical facts and important scientific material about artistic life in Kharkiv in the 1910s – 1930s.

The monographic article on the artist creative way has not been written till now. One can find only the articles by O. Lamonova, N. Shokhin, O. Ilchenko, O. Podchekayev in the reference literature, in the Encyclopaedia of Modern Ukraine in particular. Therefore, the parts from the archival encyclopedic article by V. Tkachenko *posters, participation in the exhibitions, bibliography and reproductions* that are included into the notes, will be very helpful ones. Besides, the personal file of A. Bondarovych as a member of the Union of Artists of Ukraine is available. It is kept in the Central State Archives – the Museum of Literature and Art of Ukraine. The material, presented for the publication, includes A. Bondarovych memoirs and it is kept at the archives of the Visual and Applied Arts Department of M. Rylsky Institute for Art Studies, Folkloristic and Ethnology, Ukrainian National Academy of Sciences. It is a preparatory material for the unpublished dictionary *The Soviet Ukraine Artists* of the end of the 1940s – 1950s under the authorship of B. Butnyk-Siverskyi, Z. Lashkul, V. Tkachenko, the technical secretary T. Radziyevska.

The artistic heritage of A. Bondarovych is quite important and interesting one. It requires a careful investigation. Therefore, we hope that autobiographical memoirs will become the basis for further study of the artist's creative biography to some extent.

Keywords: Anatoliy Bondarovych, autobiographical memoirs, artistic education, M. Rayevska-Ivanova, cultural and artistic life, Kharkiv in the 1910s – 1930s.